

**Marlena Mirosława Kowalczyk,
Beata Gotwald**

**Spółeczno-demograficzne
determinanty systemu nagradzania
dzieci w wieku wczesnoszkolnym w
środowisku rodzinnym**

Pedagogika Rodziny 1/3/4, 173-182

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Marlena Mirosława Kowalczyk, Beata Gotwald
Uniwersytet Łódzki

Spółeczno-demograficzne determinanty systemu nagradzania dzieci w wieku wczesnoszkolnym w środowisku rodzinnym

Streszczenie

Nagrody są zaliczane do metod oddziaływania bezpośredniego, właściwego dla behawioryzmu, zaś ich stosowanie współcześnie poddawane jest krytyce. Autorki postawiły pytanie badawcze: Jaki jest system nagradzania dziecka w wieku wczesnoszkolnym, w środowisku rodzinnym? Założono, że różne czynniki społeczno demograficzne, takie jak: wykształcenie, wykonywany zawód, status ekonomiczny, wiek i płeć rodziców, wyznaczają system nagradzania dzieci w wieku wczesnoszkolnym, w środowisku rodzinnym. Badania przeprowadzono w Internecie, zaś grupę badawczą stanowiło 523 rodziców, posiadających dziecko w młodszym wieku szkolnym.

Summary

The awards are classified as direct methods of influence, specific for behaviorism and today their use is being criticized. The authors have posed the research question: What is the reward system for a primary school age in family environment? It was assumed that many socio-demographic factors as e.g.: level of education, job, economic status, age or sex of parents determine this system. The research was done in the internet and the research group consisted of 523 parents having children in primary school age.

Nagrody zaliczane są do metod oddziaływania bezpośredniego, właściwego dla behawioryzmu. Stosowanie ich poddawane jest współcześnie krytyce (por. Kowalczyk, 2004; Kowalczyk, 2005; Kowalczyk, 2006; Gotwald, 2006; Kowalczyk, Cudak, 2008; Jabłoński, 2009; Kowalczyk, Gotwald, 2009; Gotwald, Jabłoński, 2009).

Wylimitowanie ich, w procesie wychowania rodzinnego, jest niewskazane z uwagi na stymulującą rolę nagradzania. W środowisku rodzinnym, zarówno

brak jak i nadmiar nagród stwarza sytuację niekorzystną. Dlatego niezwykle ważna jest równowaga kar i nagród, z tendencją do przewagi nagród.

Powyższe wnioski stały się impulsem do przeprowadzenia badań, których celem była próba zdiagnozowania systemu nagradzania dziecka w wieku wczesnoszkolnym, w środowisku rodzinnym. Przedmiotem badań były opinie wyrażane przez rodziców.

Problematyka badawcza zawarta była w pytaniu: Jaki jest system nagradzania dziecka w wieku wczesnoszkolnym, w środowisku rodzinnym?

Sformułowano tezę, że różne czynniki społeczno-demograficzne, takie jak: wykształcenie, wykonywany zawód, status ekonomiczny, wiek i płeć rodziców determinują system nagradzania dzieci w wieku wczesnoszkolnym, w środowisku rodzinnym.

W toku badań zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, w ramach której wykorzystano technikę ankiety. Kwestionariusz użyty w badaniach zamieszczono w Internecie.

Badania przeprowadzono w Internecie. Objęto nimi 523 rodziców. Dobór próby miał charakter celowy. Warunkiem zakwalifikowania się do grupy był fakt posiadania dziecka w wieku młodszoszkolnym. Badania przeprowadzono w październiku 2009 roku. Przy analizie i ocenie materiału empirycznego brano pod uwagę opinie i cechy społeczno-demograficzne rodzica objętego badaniami.

Analiza materiału badawczego wykazała, że większość respondentów posiadających dzieci w wieku młodszoszkolnym (84,20% dla N=523) deklarowała nagradzanie dzieci. Stanowi to pozytywne zjawisko z uwagi na stymulującą rolę nagród nie tylko w procesie wychowania, ale i nauczania, które staje się podstawową formą aktywności dla dziecka w wieku wczesnoszkolnym. Niepokoić natomiast może dość znaczny odsetek rodziców (15,80% dla N=523) stwierdzających brak nagród. Na uwagę zasługuje, że z grupy rodziców deklaruujących nienagradzanie tylko 11,53% okazało się przeciwnikami nagród. Pozostali rodzice z tej grupy uzasadniali brak nagród osłabioną kondycją psychofizyczną, negacją zastanej rzeczywistości lub cechami uznanymi przez badaczy za symptomatyczne dla końca XX i początku XXI wieku, stanowiące zagrożenie dla procesów społecznych (Kowalczyk, 2004, 2009).

Analiza opinii rodziców na temat doboru nagród wykazała, że największa liczba respondentów deklarowała stosowanie nagród słownych – pochwałę i wyrażenie aprobaty dla postępowania dziecka, co ocenić można pozytywnie z uwagi na stymulowanie aktywności dzieci i nie przyczynianie się do rozwijania u wychowanków potrzeb materialnych.

Stosowanie pochwały zadeklarowała ponad połowa badanych – 65,01% (dla N=440) rodziców, wyrażanie aprobaty – 39,43% (dla N=440).

Nagradzanie materialne zadeklarowało 32,25% (dla N=440) rodziców nagradzających, a 23,25% spełnianie oczekiwań.

Kolejnym ważnym elementem może być częstotliwość nagradzania. Największa liczba respondentów deklarujących nagradzanie twierdziła, że czyni to często (39,32% dla N=440) i bardzo często (33,16%). Mniejsza liczba rodziców mogła czynić to „rzadko” i „bardzo rzadko” (27,52% dla N=440).

Analiza materiału badawczego w zakresie zachowań dzieci nagradzanych przez rodziców wykazała, że badani w większości deklarowali (dla N=523): wywiązywanie się z obowiązków (66,23%), zachowanie w domu i szkole (59,84%) oraz wykonywanie prac porządkowych (52,89%). Nagradzanie tego typu zachowań wskazywać może wprawdzie na adaptacyjność wymagań wobec dziecka, ale dowodzić może również intencji ukształtowania u dzieci postawy obowiązkowości.

W trafności wnioskowania utwierdzają deklaracje (59,84% dla N=523) dotyczące nagradzania dzieci za efekty pracy szkolnej i braku nagradzania za brak postępów w nauce (49,5% dla N=523). Nie ulega wątpliwości, że nagradzanie dzieci za osiągnięcia w pracy szkolnej może stymulować je do wkładania coraz większego wysiłku we własną karierę edukacyjną.

Na zainteresowanie rodziców karierą edukacyjną dzieci wskazywały deklaracje dotyczące nagradzania dzieci za osiągnięcia w konkursach. Niewielka zaś liczba rodziców (14,21% dla N=523) wymieniających to zachowanie, wskazywać może na to, że deklarowali je tylko ci respondenci, których dzieci uczestniczyły w konkursach.

Interesujących rezultatów dostarczyć może analiza materiału badawczego uwzględniająca kryterium wykształcenia. Analiza wykazała, że wraz ze wzrostem wykształcenia zmniejszał odsetek rodziców deklarujących brak nagród. Taką opinię wyraziło 34,1% rodziców z wykształceniem zawodowym (dla N = 152), 19,39% z wykształceniem średnim (dla N = 232) i 10,51% – z wyższym (dla N = 139).

Jednocześnie, wraz ze wzrostem wykształcenia zwiększał się odsetek rodziców deklarujących stosowanie nagród słownych: pochwały, wyrażenia aprobaty i spełniania oczekiwań dziecka, natomiast zmniejszał się – stwierdzających występowanie nagród materialnych. Można, więc sformułować wniosek, że wraz ze wzrostem wykształcenia wzrasta świadomość pedagogiczna rodziców, przejawiająca się docenianiem nagród w systemie wychowania, preferowaniem nagród słownych i mniejszym udziałem nagród materialnych. Należy zaznaczyć, że grupę rodziców ze średnim i wyższym wykształceniem w dużym stopniu stanowili studenci i absolwenci pedagogiki, co mogło mieć wpływ na wyrażane opinie i powstałe tendencje.

Analogicznych rezultatów dostarczyła analiza wyników badań w zakresie częstotliwości nagradzania, która wykazała dokonujący się wraz ze wzrostem wykształcenia wzrost odsetka rodziców deklarujących bardzo częste nagradzanie (np. 21,79% dla N=152 rodziców posiadających wykształcenie zawodowe i 47,13% dla N=139 – wyższe). Jednocześnie – wraz ze wzrostem wykształcenia – obniżał się odsetek rodziców deklarujących bardzo rzadkie nagradzanie dzieci. Bardzo rzad-

kiego nagradzania dzieci nie zadeklarowali rodzice z wykształceniem wyższym. Tendencje te pozwalają przypuszczać, że wraz ze wzrostem wykształcenia wiedza rodziców na temat stymulującej roli nagród w procesie wychowania dziecka jest wyższa (Kowalczyk, Gotwald, 2009).

Interesujących rezultatów dostarczyć może analiza materiału badawczego uwzględniająca kryterium wykonywanego zawodu. Analiza danych w tym zakresie wykazała, że aż 48,99% rodziców bezrobotnych mogło nie nagradzać dzieci. W innych kategoriach wykonywanego zawodu odsetek rodziców stwierdzających brak nagród był znacznie mniejszy i zmniejszał się wraz z wykonywaniem pracy w wyższej kategorii zatrudnienia. Nasuwa się przypuszczenie, że brak pracy bądź jej utrata wpływa negatywnie na kondycję psychofizyczną rodziców, co w konsekwencji skutkuje nie nagradzaniem dzieci. Kolejnym przypuszczeniem może być utożsamianie przez rodziców bezrobotnych nagród z nagrodami materialnymi, co wyjaśniałoby brak nagradzania dzieci uwarunkowany brakiem środków ekonomicznych (Kowalczyk, Gotwald, 2009). W trafności przypuszczeń utwierdzać mogą deklaracje nienagradzających rodziców zaliczonych do innych kategoriach zawodowych, argumentujących ten stan brakiem potrzeby, albo wzorcami wyniesionymi z rodzin macierzystych.

Z grupy rodziców nagradzających dzieci największe zróżnicowanie stosowanych nagród deklarowali pracownicy biurowi i średni personel medyczny (średnio 2,7%) oraz pracownicy wykonujący zawód wymagający wyższego wykształcenia (średnio 2,64%). Najmniejszą ilość stosowanych nagród wskazywali rodzice zatrudnieni na stanowiskach fizycznych (średnio 1,9%). Nasuwa się przypuszczenie, że w miarę przechodzenia do wyższej kategorii zatrudnienia wzrasta wiedza rodziców na temat roli nagród w procesie wychowania dziecka w związku, z czym rodzice mogli stosować bogatszy repertuar nagród i ich gradację, dostosowując przyznawaną nagrodę do zachowania dziecka. Analiza materiału empirycznego w pewnym stopniu potwierdziła to założenie, bowiem wypowiedzi wykazały, że takie poglądy wyrażali głównie nauczyciele zaliczeni do kategorii pracowników wykonujących zawód wymagający wyższego wykształcenia. Natomiast w innych kategoriach zawodowych, np. w przypadku przedsiębiorców, stosowanie nagród materialnych wynikać mogło z pragnienia skompensowania dziecku sporadyczności kontaktów. Budzić to może niepokój w kontekście rozwijania potrzeb konsumpcyjnych, otoczkowych (Gotwald, 2008; Wirski, 2009) i orientacji „mieć”, przy jednoczesnym nie zaspokajaniu potrzeb emocjonalnych dzieci.

Stosowanie nagród materialnych w najmniejszym stopniu zadeklarowali bezrobotni, a w miarę przechodzenia do wyższej kategorii zatrudnienia zwiększał się odsetek rodziców je stwierdzających. W pewnym stopniu może potwierdzać to wcześniejsze przypuszczenia.

Analizując materiał badawczy, można było zauważyć wzrost odsetka rodziców deklarujących stosowanie nagród materialnych i spełniania oczekiwań dziecka

w miarę przechodzenia do wyższej kategorii zatrudnienia, co mogło być zdeterminowane czynnikami ekonomicznymi.

Optymalne opinie na temat systemu nagradzania wyrazili rodzice wykonujący zawód wymagający wyższego wykształcenia, deklarujący najczęstsze stosowanie nagród słownych. Choć z tej kategorii rodziców 36,43% mogło stosować nagrody materialne, to aż 56,73% mogło spełniać oczekiwania dziecka, co nasuwa przypuszczenie, że mogły być to także oczekiwania intelektualne, społeczne, kulturalne itp.

Analizując deklaracje rodziców bezrobotnych, można było zauważyć, że wymieniali oni najbardziej licznie nagrody słowne i rozszerzanie przywilejów dzieci, co nasuwa przypuszczenie, że w ten sposób chcieli rekompensować brak nagród materialnych.

Analiza materiału badawczego uwzględniająca kryterium osiąganego dochodu wykazała, że wraz ze wzrostem dochodów wzrastał odsetek rodziców deklarujących stosowanie nagród materialnych oraz nagród spełniających oczekiwania dziecka. Stosowanie nagród materialnych stwierdziło 6,34% rodziców osiągających bardzo niskie dochody (dla N=184), 9,21% – niskie (dla N=152), 19,31% – średnie (dla N=53), 31,71% – wysokie (dla N=39) i aż 81,45% rodziców o bardzo wysokich dochodach (dla N=95). Niezależnie od uzyskiwanych dochodów większość respondentów, deklarujących stosowanie nagród materialnych, wskazywała również spełnienie oczekiwań, co pozwala przypuszczać, że stosowane nagrody materialne mogły jednocześnie spełniać oczekiwania dziecka (Kowalczyk, Gotwald, 2009).

Niepokojącym zjawiskiem było, że 84,15% (dla N=184) rodziców osiągających bardzo wysokie dochody mogło stosować nagrody materialne i spełniać oczekiwania dzieci (81,52%), przy znacznie mniejszym udziale pochwały (23,79%), rozszerzania przywilejów (12,61%) i wyrażenia aprobaty (13,12%). Pojawia się przypuszczenie, że rodzice osiągający bardzo wysokie dochody mogli przebywać z dziećmi małą ilość czasu w związku, z czym mogli mieć mało okazji, by stosować werbalne formy nagradzania. Jednocześnie, by zrekompensować dzieciom nieobecność w domu mogli obdarowywać dzieci prezentami, które być może miały w ich odczuciu spełnić oczekiwania dzieci. Wspomniani respondenci mogli przyjmować, więc wobec dzieci postawę unikającą, aczkolwiek postawę taką oceniali krytycznie.

Wraz ze wzrostem dochodów, zmniejszał się odsetek rodziców stwierdzających stosowanie pochwały i wyrażanie aprobaty. Ponieważ przeciwne tendencje wystąpiły w deklarowaniu stosowania nagród materialnych przypuszczać można, że rodzice osiągający niższe dochody, być może spędzający więcej czasu z dziećmi, mogli stosować werbalne formy nagradzania. Stosowanie słownych form nagradzania mogło być uwarunkowane uzyskiwaniem niższych dochodów, których wysokość mogła nie pozwalać na stosowanie nagród materialnych.

W trafności wniosku stwierdza fakt deklarowania największej różnorodności w stosowanych nagrodach przez rodziców osiągających bardzo wysokie dochody (średnio 3,5 nagrody), wysokie (średnio 2,89 nagrody), średnie (średnio 2,26 nagrody), niskie (średnio 1,98 nagrody). Najniższą różnorodność stosowali rodzice osiągający bardzo niskie dochody (średnio 1,51 nagrody).

W wielu przypadkach mogło mieć to związek z poziomem kultury pedagogicznej rodziców. Niektórzy rodzice osiągający niskie i bardzo niskie dochody, stwierdzający brak nagród, prezentowali niski poziom kultury pedagogicznej, a niektórzy okazywali się zwolennikami stosowania „wypróbowanego” rodzaju nagrody (materialna) i kary (cielesna).

Analizując materiał badawczy, można było zauważyć, że wraz ze wzrostem dochodów zmniejszał się odsetek rodziców deklarujących bardzo częste nagradzanie dzieci, a brak nagród deklarowali prawie w takim samym stopniu respondenci osiągający dochody wysokie (14,45% dla N=39) co niskie (16,72% dla N=152). Mogło to być spowodowane pragnieniem skompensowania dzieciom braku środków finansowych na zaspokojenie niektórych ich potrzeb, przez rodziców osiągających dochody bardzo niskie. Kolejną przyczyną mógł być fakt zaabsorbowania pracą przez rodziców osiągających bardzo wysokie dochody, co przyczynić się mogło do występowania mniejszej ilości okazji do nagradzania dzieci.

Analiza materiału badawczego uwzględniająca kryterium płci wykazała bardziej prorodzinne i prowychowawcze nastawienie matek oraz na ich „łagodniejszą” orientację (Kowalczyk-Szymańska, 2001; Kowalczyk, 2004, 2005, 2006; Gotwald, 2006, 2008, 2009; Kowalczyk, Gotwald, 2009; Gotwald, Jabłoński, 2009). Kobiety w większym stopniu niż mężczyźni potrafiły docenić znaczenie nagród w procesie wychowania. Potwierdzać to może fakt, że nie nagradzanie dzieci stwierdziło 12,27% kobiet (N=272) i dwukrotnie więcej mężczyzn – 37,63% (N=251). Kobiety deklarowały również większą różnorodność nagród (średnio 2,93) niż mężczyźni (średnio 2,61). Różnicę w orientacji życiowej i poglądach uwypuklały deklaracje o braku nagród. Mężczyźni deklarujący brak nagród prezentowali niski poziom kultury pedagogicznej, kobiety argumentowały ten stan rzeczą „brakiem środków” – głównie finansowych.

Większy odsetek kobiet niż mężczyzn deklarował stosowanie wszystkich nagród, przy czym największa, bo prawie dwukrotna różnica wystąpiła w przypadku nagród materialnych i spełniania oczekiwań dziecka. Stosowanie nagród materialnych mogło być domeną kobiet, ponieważ – zgodnie z ich deklaracjami – w badanych rodzinach mogły zarządzać sferą finansową.

Kobiety w większym stopniu niż mężczyźni mogły bardzo często i często nagradzać dzieci. Bardzo częste nagradzanie stwierdziło 35,21% kobiet (N=272) i 19,91% mężczyzn (N=251), a częste – 39,1% kobiet i 33,41% mężczyzn. Natomiast mężczyźni (28,66%) w większym stopniu niż kobiety (13,62%) mogli nie stosować nagród.

Mogło to być uwarunkowane spędzaniem przez kobiety większej ilości czasu z dziećmi, spoczywaniem na kobietach w większym stopniu niż na mężczyznach, obowiązku wychowania dziecka i stymulowania procesu wychowania, prorodzinnym nastawieniem kobiet, niskim poziomem kultury pedagogicznej niektórych mężczyzn.

Brak nagród mógł wystąpić głównie ze strony rodziców starszych, ale też oni deklarowali stosowanie największej różnorodności nagród. Nasuwa się przypuszczenie, że rodzice młodszy mogli dostrzegać wartość nagród w procesie wychowania (stąd mała liczba deklarujących brak nagród), ale mogli stosować jednolity system nagradzania. Natomiast w grupie rodziców starszych wyodrębnić można było dwie kategorie rodziców niedoceniających nagród i deklarujących ich brak oraz doceniających nagrody i deklarujących bogaty ich repertuar (Kowalczyk, Gotwald, 2009).

Bardzo częste i częste nagradzanie dzieci w największym stopniu deklarowali rodzice młodszy, szczególnie w przedziale wiekowym 25–29 lat. Oni również w najmniejszym stopniu deklarowali brak nagród. Nasuwa się przypuszczenie, że ich wiedza na temat istoty nagradzania mogła być wyższa, np. na skutek oglądania programów o tematyce wychowawczej *Super niania* czy *Anioły i bachory* lub też działalności organizacji pozarządowych przyczyniających się do wzrostu świadomości pedagogicznej rodziców (Jabłoński, 2009). Bardzo częste i częste nagradzanie dzieci deklarowali też licznie rodzice w wieku 40–44, możliwe, że długo oczekujący na dziecko i przyjmujący wobec niego postawę nadmiernie chroniącą.

Wnioski:

- większość respondentów posiadających dzieci w wieku młodszoszkolnym nagradza dzieci;
- brak nagród deklarowany przez 1/6 badanych może być uwarunkowany niską kondycją psychofizyczną, negacją zastanej rzeczywistości lub cechami uznanymi przez badaczy za symptomatyczne dla końca XX i początku XXI wieku, stanowiących zagrożenie dla procesów społecznych;
- największa liczba respondentów deklarowała stosowanie nagród słownych – pochwałę i wyrażenie aprobaty, co stanowi pozytywne zjawisko;
- nagradzanie materialne stwierdza ponad 1/3 badanych;
- dzieci w wieku młodszoszkolnym są nagradzane często;
- dzieci w wieku młodszoszkolnym są nagradzane za wywiązywanie się z obowiązków, zachowanie w domu i szkole, wykonywanie prac porządkowych i efekty pracy szkolnej, co wskazuje na adaptacyjność rodziców wobec dziecka, ale dowodzi też intencji ukształtowania u dzieci postawy obowiązkowości i stymulowania efektów pracy szkolnej;
- wraz ze wzrostem wykształcenia zmniejsza się odsetek rodziców deklarujących brak nagród;

- wraz ze wzrostem wykształcenia zwiększa się odsetek rodziców deklarujących stosowanie nagród słownych: pochwały, wyrażenia aprobaty i spełniania oczekiwań dziecka, a zmniejsza się – stwierdzających występowanie nagród materialnych;
- wraz ze wzrostem wykształcenia wzrasta świadomość pedagogiczna rodziców, przejawiająca się docenianiem nagród w systemie wychowania, preferowaniem nagród słownych i mniejszym udziałem nagród materialnych;
- wraz ze wzrostem wykształcenia wzrasta liczba rodziców deklarujących bardzo częste nagradzanie i obniża się odsetek rodziców deklarujących bardzo rzadkie nagradzanie dzieci;
- prawie połowa rodziców bezrobotnych deklaruje nie nagradzanie dzieci, a w innych kategoriach wykonywanego zawodu odsetek rodziców stwierdzających brak nagród jest znacznie mniejszy;
- najmniejsze zróżnicowanie stosowanych nagród może występować ze strony pracowników fizycznych;
- w kategorii zawodowej przedsiębiorców stosowanie nagród materialnych wynikać może z pragnienia skompensowania dziecku sporadyczności kontaktów, co budzić może niepokój, w kontekście rozwijania potrzeb konsumpcyjnych, otoczkowych i orientacji „mieć”, przy jednoczesnym nie zaspokajaniu potrzeb emocjonalnych dzieci;
- nagrody materialne w najmniejszym stopniu mogą stosować bezrobotni, a w miarę przechodzenia do wyższej kategorii zatrudnienia zwiększa się odsetek rodziców je stwierdzających;
- w miarę przechodzenia do wyższej kategorii zatrudnienia wzrasta odsetek rodziców deklarujących stosowanie nagród materialnych i spełnianie oczekiwań dziecka, co może być zdeterminowane czynnikami ekonomicznymi;
- wraz ze wzrostem dochodów wzrasta odsetek rodziców deklarujących stosowanie nagród materialnych oraz nagród spełniających oczekiwania dziecka;
- ponad $\frac{3}{4}$ rodziców osiągających bardzo wysokie dochody może stosować nagrody materialne i spełniać oczekiwania dzieci, przy znacznie mniejszym udziale pochwały, rozszerzania przywilejów i wyrażenia aprobaty, co nasuwa przypuszczenie przyjmowania postawy unikającej;
- wraz ze wzrostem dochodów zmniejsza się odsetek rodziców deklarujących bardzo częste nagradzanie dzieci;
- brak nagród może występować w takim samym stopniu ze strony respondentów osiągających dochody wysokie, co niskie;
- kobiety w większym stopniu niż mężczyźni deklarują nagradzanie i jego większą różnorodność;

- dwukrotnie więcej kobiet niż mężczyzn deklaruje stosowanie nagród materialnych;
- kobiety w większym stopniu niż mężczyźni deklarują bardzo częste i częste nagradzanie dzieci;
- brak nagród może wystąpić głównie ze strony rodziców starszych;
- bardzo częste i częste nagradzanie dzieci w największym stopniu występować może ze strony rodziców młodszych;
- bardzo częste i częste nagradzanie dzieci deklarują licznie rodzice w wieku 40–44 długo oczekujący na dziecko i przyjmujący wobec niego postawę nadmiernie chroniącą.

Bibliografia

Gotwald B. (2006), *Zagrożenia dla przebiegu procesu wychowania młodzieży w zreformowanym liceum w relacjach nauczyciel–uczniowie* [w:] *Zagrożenia współczesnej młodzieży polskiej – w poszukiwaniu tożsamości*, B. Bykowska i M. Szulc (red.), Gdańsk.

Gotwald B. (2008), *Globalizacja jako proces kształtowania współczesnych relacji społeczno-politycznych* [w:] *Regionalizm a globalizacja: zagrożenia, szanse, wyzwania*, Ł. Zagojski (red.), Lublin.

Gotwald B. (2008), *Proces wychowania rodzinnego dzieci w wieku młodzieńczym w opinii ojców i matek* [w:] *Problemy współczesnej rodziny polskiej*, M.M. Kowalczyk, S. Cudak (red.), Kielce.

Gotwald B. (2009), *Kształtowanie tożsamości kulturowej współczesnego człowieka* [w:] *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, Kowalczyk M. (red.), Łódź.

Gotwald B. (2009), *Kreowanie stereotypów męskości i ojcostwa w bajkach Walta Disneya* [w:] *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, M. Kowalczyk (red.), Łódź.

Gotwald B., Jabłoński M. (2009), *Płeć rodziców jako determinant procesu wychowania rodzinnego dzieci w wieku dojrzewania* [w:] *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, Kowalczyk M. (red.), Łódź.

Jabłoński M. (2009), *Elementy procesu wychowania we współczesnej rodzinie polskiej* [w:] *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, M. Kowalczyk (red.), Łódź.

Jabłoński M. (2009), *Działania Fundacji EMANUEL na rzecz środowiska społecznego* [w:] *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, M. Kowalczyk (red.), Łódź.

Kowalczyk-Szymańska M. (2001), *Socjodemograficzne uwarunkowania wspierania potrzeb i aspiracji dzieci w środowisku rodzinnym*, Piotrków Trybunalski.

Kowalczyk M. (20024), *Determinanty zagrożeń procesu wychowania we współczesnej rodzinie polskiej*, Kraków.

Kowalczyk M. (2005), *Zagrożenia przebiegu procesu wychowania we współczesnej rodzinie polskiej – jakościowa analiza opinii* [w:] *Dylematy współczesnych rodzin*, A. Michalska (red.), Tom XVI, Poznań.

Kowalczyk M. (2005), *Zagrożenia przebiegu procesu wychowania we współczesnej rodzinie polskiej – jakościowa analiza opinii* [w:] *Dylematy współczesnych rodzin*, A. Michalska (red.), Tom XVI, Poznań.

Kowalczyk M. (2006), *Zagrożenia dla przebiegu procesu wychowania młodzieży w środowisku rodzinnym* [w:] *Zagrożenia współczesnej młodzieży polskiej – w poszukiwaniu tożsamości*, B. Bykowska i M. Szulc (red.), Gdańsk.

Kowalczyk M., Cudak S. (red.) (2008), *Problemy współczesnej rodziny polskiej*, Kielce 2008

Kowalczyk M., Gotwald B. (2009), *Płeć rodziców jako determinant przebiegu procesu wychowania w środowisku rodzinnym* [w:] *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, M. Kowalczyk (red.), Łódź.

Kowalczyk M. (red.) (2009), *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, Łódź.

Kowalczyk M., Gotwald B. (2009), *Wykształcenie rodziców jako determinant przebiegu procesu wychowania w środowisku rodzinnym* [w:] *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, M. Kowalczyk (red.), Łódź.

Kowalczyk M., Gotwald B. (2009), *Zawód wykonywany przez rodziców jako determinant przebiegu procesu wychowania w środowisku rodzinnym* [w:] *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, M. Kowalczyk (red.), Łódź.

Kowalczyk M., Gotwald B. (2009), *Dochody rodziców jako determinant przebiegu procesu wychowania w środowisku rodzinnym* [w:] *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, M. Kowalczyk (red.), Łódź.

M.Kowalczyk, B. Gotwald (2009), *Wiek rodziców jako determinant przebiegu procesu wychowania w środowisku rodzinnym* [w:] *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, M. Kowalczyk (red.), Łódź.

Wirski M.P. (2009), *Człowiek w dobie ponowoczesnej – społeczne implikacje mechanicystycznego oglądu świata* [w:] *Człowiek, rodzina, społeczeństwo w różnych układach życia zbiorowego*, M. Kowalczyk (red.), Łódź.